

Anna Klimowicz

Scenariusz lekcji: wiedza o społeczeństwie

Temat: Kiedy „regulamin jest ważniejszy niż człowiek” – na co zwraca uwagę reżyser filmu „Z punktu widzenia portiera nocnego”?

Czas: 2 godziny lekcyjne plus projekcja filmu

Metody i techniki pracy: praca w zespołach, dyskusja, praca z tekstem lub mini-wykład

Cele:

Po zajęciach uczeń:

- potrafi wyjaśnić termin „forma państwa”;
- potrafi krótko opisać zasady, na jakich opiera się system sprawowania rządów w państwie autorytarnym i demokratycznym;
- definiuje pojęcie „osobowość autorytarna”;
- wie, jak kształtuje się osobowość autorytarna;
- doskonali umiejętność analizowania filmu dokumentalnego.

Słowa kluczowe: style rządzenia, reżim polityczny, demokracja, państwo autorytarne, państwo totalitarne, prawa człowieka, osobowość autorytarne

Uwaga:

Zanim uczniowie obejrzą film rozdaj im listę pytań, na które mają pisemnie odpowiedzieć, śledząc uważnie kadry filmu i słuchając monologu jego głównego bohatera.

- Jakie filmy lubi oglądać? Dlaczego?
- Czym zajmuje się zawodowo?
- Dlaczego zabiera psa ze schroniska?

Filmoteka Szkolna

- Co robi w czasie wolnym od pracy?
- Jak traktuje swoje obowiązki zawodowe?
- Co sądzi o młodzieży?
- Co według niego jest najskuteczniejszą metodą wychowawczą?
- Co mówi o młodych ludzi, którzy noszą długie włosy, rozszerzone lub wąskie spodnie?
- Co mówi do swojego syna w scenie, gdy uczy go wiązać krawat?
- Jakie są jego poglądy na temat kary śmierci?
- Co wg niego dzieje się z człowiekiem, który nie przestrzega regulaminu?
- Jak oceniasz bohatera?

Przebieg zajęć:

Powitaj uczniów. Wyjaśnij im, że inspiracją do lekcji jest obejrzany przez nich film. Jego reżyser poruszył w nim niezwykle ważny problem. Wzajemny wpływ osobowości człowieka i otaczającej go rzeczywistości społecznej, podatność niektórych osób na wpływ zewnętrznych autorytetów, powiązania pomiędzy ideologią a czynnikami psychologicznymi oddziaływującymi na jednostkę, to zagadnienia, którymi od dawna zajmowali się i zajmują filozofowie, politolodzy, socjologowie i psychologowie.

1. Poroś uczniów, aby podzieli się refleksjami i uwagami, które przyszły im na myśl po obejrzeniu filmu. Zachęć ich do odpowiedzi na następujące pytania:

- co zobaczyli okiem kamery?
- co usłyszeli od głównego bohatera?
- jakie mają skojarzenia?
- czego metaforą może być film?

2. Podziel klasę na cztery zespoły. Poproś uczniów, aby podczas wykonywania zadania wykorzystali swoje pisemne odpowiedzi na pytania, jakie otrzymali przed obejrzeniem filmu.

Filmoteka Szkolna

- zadaniem pierwszych dwóch zespołów będzie zaprojektowanie zasad państwa, którego reguły mają odpowiadać poglądom przedstawionym przez bohatera filmu.
- zadaniem pozostałych dwóch zespołów będzie zaprojektowanie zasad państwa, które byłoby nie do przyjęcia z punktu widzenia bohatera filmu.

Rozdaj zespołom arkusze dużego papieru i markery, zaproponuj, aby uczniowie nadali wykreowanym przez siebie państwom nazwy, flagi oraz godła, jak również inne symbole, które ich zdaniem będą adekwatnie wyrażały tworzoną przez nich „rzeczywistość społeczną”. Poproś, aby zespoły zastanowiły się również nad uzasadnieniem swoich spostrzeżeń oraz nad atrakcyjnym dla pozostałej części grupy klasowej sposobem zaprezentowania rezultatów swojej pracy.

3. Zaproś kolejne zespoły na środek sali. Niech uczniowie przyczepiają na tablicy przygotowane przez siebie wizerunki państw. Następnie zaproś uczniów do porównania form obu państw, jakie opisali w zespołach. Omawiając prezentacje uczniów wyjaśnij lub przypomnij, że najbardziej zmiennym elementem formy państwa jest styl rządzenia, czyli sposób funkcjonowania władzy państwowej w relacjach ze społeczeństwem. Czasami mówiąc o formie państwa stosuje się określenie „reżim polityczny”, jednak termin ten może kojarzyć się negatywnie, dlatego lepiej mówić o stylu rządzenia. Za najbardziej podstawowy podział stylów rządzenia politolodzy uznają podział na style autokratyczne i demokratyczne.

4. Poproś uczniów, aby przyporządkowali wymyślone przez siebie państwa do tych dwóch stylów. Zapytaj, co stanowi najważniejszą wartość w każdej z tych form państw? Jakie grupy obywateli, w jaki sposób i w jakim stopniu uczestniczą w życiu politycznym w każdej z tych dwu form?

5. Przypomnij znamienne słowa bohatera filmu: „Dla mnie regulamin ważniejszy jest jak człowiek”. Poproś uczniów, aby wybrali formę państwa, która lepiej służy społeczeństwu.

6. Przypomnij znamienne słowa bohatera filmu: „Dla mnie regulamin ważniejszy jest jak człowiek”. Poproś uczniów, aby wybrali formę państwa, która lepiej służy społeczeństwu.

Filmoteka Szkolna

7. Podsumuj teraz tę część zajęć, próbując wspólnie z uczniami ustalić najważniejsze cechy demokracji i w opozycji do niej wypunktować zasady obowiązujące w państwach wszelkiego rodzaju dyktatur.

8. Poproś następnie uczniów, aby przypomnieli sobie różne sytuacje, jakich doświadczyli sami lub znają je z relacji swoich bliskich bądź znajomych, kiedy według nich osoby legitymujące się uprawnieniami do pilnowania przestrzegania prawa przez innych, same przekroczyły własne uprawnienia. Na przykład sposoby zachowania niektórych kontrolujących bilety w publicznych środkach komunikacji, strażników miejskich, policjantów. Kiedy uczniowie opowiedzą o kilku zdarzeniach, zapytaj, jakie działania może podjąć w takiej sytuacji represjonowany obywatel w państwie demokratycznym, a co w takiej sytuacji najczęściej spotyka obywatela państwa autorytarnego lub totalitarnego?

9. Przypomnij uczniom artykuł 3 „Europejskiej Konwencji Praw Człowieka”: „Nikt nie może być poddany torturom ani niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu”. Zapytaj, jak możemy egzekwować przestrzeganie praw człowieka w państwie demokratycznym?

10. Zaproś teraz uczniów do wysłuchania mini wykładu, w którym przekażesz im treści zawarte w materiale pomocniczym nr 1 lub poleć im, aby sami przeczytali materiał, podkreślając najważniejsze ich zdaniem fragmenty.

11. Powiedz uczniom, że przez wiele tysięcy lat dominowały w świecie systemy autokratyczne, w których całe grupy społeczne lub poszczególni ludzie widziani byli jako z definicji nierówni sobie. Cechą demokracji jest postrzeganie ludzi jako równoprawnych podmiotów, godnych w jednakowy sposób uczestniczyć w życiu społecznym. Zwróć uwagę uczniów, że film „Z punktu widzenia portiera nocnego” powstał w roku 1979 r., u schyłku PRL-u. Dodaj, że przeprowadzone przez Lipsitza w 1960 roku badania wykazały, że niezależnie od przynależności klasowej poziom autorytaryzmu uzależniony jest od poziomu wykształcenia. Ten fakt może tłumaczyć, dlaczego za postępującą demokratyzacją struktur państwowych w Polsce nie nadąża mentalność społeczno-polityczna wielu Polaków. W pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych, kiedy zmiany gospodarczo-polityczne następowały po sobie bardzo szybko, wyższe wykształcenie miało tylko 6 % Polaków.

12. Zapytaj uczniów, jakie według nich były intencje reżysera, za pomocą jakich środków przedstawił głównego bohatera. Dlaczego Krzysztof Kieślowski chcąc chronić swojego bohatera zabronił emisji filmu w telewizji publicznej? Zachęć uczniów do zapoznania się z artykułami i tekstami umieszczonymi na stronie internetowej www.filmotekaszkolna.pl

13. Przypomnij uczniom, że w zakończeniu filmu pokazana jest wycieczka dzieci do zakładu pracy, w którym bohater filmu jest zatrudniony jako wartownik. Nauczycielka opisuje postać strażnika, a następnie rozpoczyna zdanie i nie kończy go, oczekując odpowiedzi dzieci: "Ten pan się nazywa...". Zapisz na tablicy polecenie do wykonania pracy domowej: Zastanów się, jak Ty dokończyłbyś to zdanie, pamiętając o informacjach, jakich dowiedziałeś/-łaś się w trakcie lekcji. Scharakteryzuj osobowość wartownika – bohatera filmu Kieślowskiego. Praca nie może być krótsza niż 1,5 strony papieru formatu A4 i nie dłuższa niż 2 strony.

14. Zachęć uczniów do przeczytania autobiograficznej opowieści Hansa Geорга Behra „Prawie dzieciństwo” o nazizmie oglądanym oczami dziecka. Jeżeli znajdziesz czas, przeczytaj im głośno fragment książki: „Za lanie zawsze odpowiedzialna była matka, bo – jak ciągle powtarzała – z dziecka musi wyrosnąć porządny człowiek, pomimo, że brakuje mu ojca. Unikało jej jak ognia, ona jednak zawsze wydawała się wszechobecna i wiedziała o sprawach, których przecież nie mogła widzieć. Dziecko doszło do wniosku, że jest otoczone szpiegami rekrutującymi się spośród służby. Kiedy tylko odkryto jakąś przyjemność, ktoś meldował o tym matce i wtedy od razu obrywał. Najgorsza jednak była kucharka, strasznie gruba, stara i bezzębna, bo zawsze uśmiechała się, kiedy dziecko dostawało lanie. Przyczyną ich wzajemnej niechęci stał się zajac, który zjawił się nagle pewnego popołudnia i okazał przemiłą zabawką. Następnego dnia kucharka pokazała dziecku półmisek z pieczenią, mówiąc: „Tu jest teraz twój zajaczek”. Dziecko broniło się przed jedzeniem i w końcu powiedziało ze łzami w oczach: „Nie jem nikogo, kogo znam.”¹

---

¹ Hans Georg Behr, „Prawie dzieciństwo”, Wydawnictwo Literackie Sp. z o.o., 2009, Kraków, s. 22

Material pomocniczy nr 1

Osobowość autorytarna i jej źródła

Zarówno pierwsza, jak i druga wojna światowa były dla wielu żyjących wówczas ludzi ogromnym zaskoczeniem. Masowa zagłada i ogrom zniszczeń wywołały szok. Wielu myślicieli i badaczy uznało pierwszą połowę XX wieku za czas upadku zachodniej cywilizacji. Do dziś, obok destrukcyjnych tendencji, budzi też wielkie zdziwienie duża podatność mas na manipulację i antydemokratyczne trendy. To skłoniło wielu badaczy do zbadania i opisanego tego fenomenu. Zaczęto zastanawiać się, dlaczego tak wielu ludzi poddało się i uległo wpływom ideologii faszystowskiej. Obok analiz z zakresu politologii i historii, pojawiły się badania o charakterze psychologicznym. Jednym z najbardziej znanych, choć dla wielu wciąż mocno kontrowersyjnym, okazało się studium przeprowadzone tuż po wojnie przez grupę badaczy z uniwersytetu Berkeley, w tym T. W. Adorno, który stworzył dla badania osobowości skalę F (od słowa *faszyzm*). W 1950 r., opublikowana została praca pod jego redakcją zatytułowana *Osobowość autorytarna*. Weszła ona na stałe do kanonu literatury wszystkich zajmujących się problematyką autorytaryzmu i uprzedzeń. Autorzy tej pracy postawili następującą hipotezę: **polityczne, ekonomiczne i społeczne przekonania tworzą pewien spójny wzorzec, który jest ekspresją głęboko zakorzenionych trendów w osobowości**. Istnieje potencjalnie faszystowski typ osobowości, którego struktura jest podatna na antydemokratyczną propagandę. Nazwano ten typ osobowości autorytarną. Ludzie o osobowości autorytarnej charakteryzują się respektem dla władzy, tendencją do idealizowania obrazu własnej grupy społecznej i karania osób naruszających obowiązujące normy, stereotypizacją postrzegania relacji społecznych i członków innych grup. Siła autorytarnej osobowości nie składa się z reakcji lecz z **gotowości na reakcje**. Autorzy badań przekonują, że osobowość autorytarna nie rodzi się w społecznej izolacji lecz powstaje zawsze w ramach odpowiedniego środowiska, ze względu na przynależność danej jednostki do odpowiedniej grupy etnicznej, religijnej, zawodowej, a także ze względu na jej status ekonomiczny. Adorno oraz pozostali autorzy doszli do przekonania, że przyczyny osobowości autorytarnej leżą w **konserwatywnych metodach wychowawczych**. Do ich istoty należy: **surowa dyscyplina, warunkowa miłość, czyli uzależnianie miłości od posłuszeństwa oraz stosowanie kar cielesnych**. Tego typu metody wychowawcze

Filmoteka Szkolna

prowadzą do silnych postaw antyspołecznych względem różnych grup mniejszościowych i wysokiego poziomu poczucia zagrożenia z ich strony. Dzieje się to w sposób następujący. Jednostka, przejawiając autorytarną agresję, przemieszcza poczucie krzywdy z rodziców (otwarta agresywna reakcja skierowana przeciwko nim wiązałyby się z dalszymi negatywnymi konsekwencjami) na obiekt mniej niebezpieczny - w tym wypadku grupy mniejszościowe. Mechanizm przemieszczania pozwala jednostce kanalizować swoje tłumione uczucia bez zwiększania poziomu zagrożenia z ich strony. W tym sensie etnocentryzm i antysemityzm uchodzą jedynie za produkty stłumionej w dzieciństwie i wieku dojrzewania **nienawiści**. Wychowanie, z jakiego wyrasta osobowość autorytarna, otrzymało miano „czarnej pedagogiki”. Termin ten sformułowała Katharina Rutschky. Scharakteryzowała ona „czarną pedagogikę” jako działania mające na celu złamanie wolnej woli dziecka i bezwarunkowe podporządkowanie jej rodzicom. Według psychoanalityczki A. Miller „czarna pedagogika”, którą możemy również nazwać **wychowaniem autorytarnym**, opiera się na następujących zasadach:

- Dorośli są władcami uzależnionego od nich dziecka.
- To oni, jak bogowie, decydują o tym, co dobre, a co złe.
- Rodziców trzeba zawsze chronić.
- Spontaniczne uczucia dziecka stanowią największe zagrożenie dla jego władców.
- Dziecku należy jak najwcześniej odebrać własną wolę.
- Miłość rodzi się z poczucia obowiązku.
- Można skutecznie zabronić nienawiści.
- Rodzice z tej właśnie racji, że są rodzicami, zasługują na szacunek.
- Dzieci z tej właśnie racji, że są dziećmi, na szacunek nie zasługują.
- Posłuszeństwo wzmacnia charakter dziecka.
- Poczucie szacunku dla samego siebie jest szkodliwe.

Filmoteka Szkolna

- Surowość i chłód stanowią dobre przygotowanie do życia.
- Udawana wdzięczność jest lepsza, niż szczere okazywanie niewdzięczności.
- Rodzice nie mogą ścierpieć żadnej obrazy.
- Rodzice zawsze mają rację.

Osobowość autorytarna, zdaniem autorów The Authoritarian Personality składa się z następujących elementów:

- konwencjonalizm - bezkrytyczne, sztywne przywiązanie do tradycyjnych norm, konserwatyzm obyczajowy, niskie wyniki na skali otwartości na świat.
- autorytarne podporządkowanie — bezkrytyczny stosunek do wyidealizowanego autorytetu własnej grupy, silna potrzeba hierarchiczności: poddańcza uległość wobec silniejszego, przy jednoczesnym znieważaniu „słabszych”.
- autorytarne agresja — przejawianie postaw antyspołecznych i zachowań agresywnych względem wybranych grup społecznych, osób łamiących konwencje, indywidualistów.
- antyintratepcja — niechęć do wnikania we własne wnętrze, rozumienia własnych potrzeb psychicznych oraz potrzeb psychicznych innych ludzi, ucieczka od refleksji dotyczącej pragnień, potrzeb, uczuć.
- przesądność i stereotypowość — skłonność do myślenia w sztywnych kategoriach, tendencja do przypisywania odpowiedzialności czynnikom zewnętrznym siłom nadprzyrodzonym, mistycznym; schematyczności myślenia towarzyszy wysoki poziom antyspołecznych uprzedzeń względem wielu grup społecznych.
- potępienie słabości — wiara w siłę i bycie twardym — relacje społeczne postrzegane w kategoriach dominacji — uległości; osoba autorytarne identyfikuje się przy tym z postaciami reprezentującymi władzę, jednocześnie pogardzając tymi, którzy w jej przekonaniu reprezentują niższy poziom hierarchii społecznej,

Filmoteka Szkolna

- destruktywność i cynizm — uogólniona wrogość w stosunku do ludzi, skłonność do deprecjacji innych ludzi.
- projekcja negatywnych uczuć — skłonność do przypisywania własnych negatywnych uczuć innym ludziom.
- obsesyjne zainteresowanie seksem — wartościowanie ludzi ze względu na ich podejście do spraw związanych z seksem, połączone z aktami agresji względem tych, którzy nie realizują konserwatywnych norm obyczajowych, m.in. mniejszości seksualnych; towarzyszy temu tłumienie własnych popędów seksualnych połączone z ich projekcją na innych.

W czasach Trzeciej Rzeszy taki model wychowawczy stanowił normę. Pruska surowa moralność, głęboka pobożność, żelazna dyscyplina, dryl koszarowego życia, gdzie rozkaz to po prostu rozkaz (Befehl ist Befehl!) odbiły niezatarte piętno na całym pokoleniu, przygotowując podłoże pod hitlerowską zagładę. Doskonałym przykładem i ofiarą tego systemu był komendant oświęcimskiego obozu R. Hoess. W autobiografii tak wspomina atmosferę domowego ogniska: „Byłem wychowywany przez ojca według surowych zasad wojskowych. Do tego dochodziła głęboko religijna atmosfera panująca w naszej rodzinie. Ojciec był fanatycznym katolikiem. (...) Rodzice wpoili we mnie, iż do wszystkich dorosłych, a w szczególności starszych osób, winieniem się odnosić z szacunkiem i czcią, niezależnie od tego, z jakiego pochodzą środowiska. Nauczono mnie, iż mam być pomocny wszędzie, gdzie tylko jest to konieczne. Szczególnie mi zwracano uwagę na to, iż powinienem bezwzględnie wypełniać życzenia, czy polecenia rodziców, nauczycieli, księży i w ogóle dorosłych, nie wyłączając służby, i nic mnie od tego nie powinno odwieść. Wszystko co oni mówili, było zawsze słuszne. Te zasady weszły mi w ciało i krew. Przypominam sobie dobrze, jak mój ojciec, który jako fanatyczny katolik był zdecydowanym przeciwnikiem rządu Rzeszy i jego polityki, stale powtarzał swoim przyjaciołom, iż mimo całej wrogości należy bezwzględnie przestrzegać praw i zarządzeń państwa (...) Już od najwcześniejszej młodości byłem wychowywany w głębokim poczuciu obowiązku. W domu rodzinnym surowo przestrzegano, aby wszelkie polecenia były dokładnie i sumiennie wypełniane. Każdy miał określony zakres obowiązków”.

Według Aronsona (1995) osobowość autorytarna zazwyczaj ma sztywne poglądy, uznaje konwencjonalne wartości, nie toleruje słabości (ani u siebie, ani u innych), przejawia silną skłonność do karania, jest podejrzliwa i ma niezwykły respekt dla władzy.

Gabennesch (1972) utrzymuje, że „autorytaryzm to bezrefleksyjny konformizm w stosunku do zewnętrznych autorytetów, sztywna konwencjonalność i obmowa bliźnich”.

Na podstawie artykułu pt. „Podstawy osobowości autorytarnej” Marcina Purpura umieszczonego na stronie www.racjonalista.pl oraz „Podstaw psychologii politycznej” pod redakcją Katarzyny Skarżyńskiej, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2002